

А. М. ЗАЛЕСЬКИЙ НАЙБІЛЬШ ЗАХІДНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ГОВІР

Лемки як окрема етнографічна група українського народу характеризуються рядом традиційних локальних особливостей, що виявляються в їх матеріальній і духовній культурі, в особливостях народного побуту та мові. Значна частина своєрідних лемківських рис зумовлена особливостями конкретно-історичних обставин соціально-економічного життя українських горян-лемків, характером місцевих умов, природно-географічного середовища тощо.

Українці-лемки з давніх-давен заселяли територію по обох схилах Карпатських Бескидів: на північних схилах — у Польщі, на південних — у Чехословаччині (від верхів'їв Сяну й Ціроки, на захід від Ужу, по верхній Попрад і Дунаєць). Назва лемки походить від уживаної в говорі частки *лем*, що означає «тільки, лише». Численні українські поселення на Спиші й Сандеччині згадуються в різних писемних пам'ятках і в історичній літературі вже на початку XIV ст. Довкола питання про походження лемків у науковій літературі тривалий час точилися дискусії. Спочатку, коли ще не було належною мірою зібрано й опрацьовано достатнього фактичного матеріалу — історичного й діалектного, деякі вчені висували припущення, що лемки — це зукраїнізовані («порушені», як тоді говорили) західні слов'яни: словаки або поляки. Пізніші, ґрунтовні й усебічні, дослідження цього питання як на підставі свідчень історії про різного роду переселенські рухи населення в межах Карпат і писемних пам'яток XIV-XVIII ст. з цієї території, так і за даними, що їх здобули дослідники з вивчення власних місцевих назв сіл, рік, пр полів, прізвищ та імен людей, а також живої розмовної мови населення спростували попереднє припущення и переконливо довели що лемки – це східні слов'яни, відгалуження Українського народу, хоча їх говір протягом кількох століть зазнавав помітного впливу сусідніх польської і словацької мов. Така думка тепер є панівною не тільки в українській, але й у польській і словацькій історичній і мовознавчій науках, у славістиці взагалі.

У складі української національної мови лемківський говір належить до карпатської групи говорів південно-західного наріччя. Найближче він споріднений з надсянським і бойківським українськими говорами. На цій спорідненості і базується припущення, що предком лемківського говору був територіальний говір колишніх Сяноцької й Перемиської земель, частина населення яких поступово заселяла лісисті схили Бескидів, посуваючись щораз далі на захід. Таким чином і виник український етнічно-мовний клин між польськими і словацькими говорами в Нижніх Карпатах.

Як і в кожному іншому українському говорі, в лемківському основу його фонетичної, граматичної і лексичної системи становлять риси, властиві всім або більшості українських народних говорів і літературній мові. Для прикладу наведемо лише деякі найбільш визначальні: так зване повноголосся (*ворона, корова, голова, полова*), твердість приголосних перед давніми *є* та *і* (*тепло, небо, земля, тіхо, ніва*), розвиток носових голосних *а* та *я* в *'а* та *у* (*м'ясо, тягне, п'ять, дуб, жолудок*), зредукованих голосних *ь* та *ъ* в сильній позиції в *е* та *о* (*пес, день, ноготь, дошка*), перехід *ѣ* та *о* й *е* в закритих складах в *і* (*літо, сіно, кісто, дід, стіл, міст, постіль, ясінь, поніс*), закінчення *'а* з *-ьіе* в іменниках середнього роду типу *листя, зілля*, тенденція до вирівнювання закінчень давального, орудного й місцевого відмінків множини іменників усіх родів за іменниками жіночого роду (*сынам, сынами, сынах*) та ін.

Розташування Лемківщини далеко на заході між двома західно-слов'янськими народами, постійні контакти з ними впродовж віків наклали глибокий відбиток і на говір лемків, у якому, з одного боку, збереглось чимало архаїзмів з давньоруської доби, а з другого, — з'явилося багато польських і словацьких нашарувань. Так, у лемківському говорі до цього часу розрізняються давньоруські *ы* та *і*: *'быти* «бути» і *'біти* «бити», *дым, сын, 'мыдло, г'рїби*, але *хо'діти, ро'біти, 'сіній*; *є* в новозакритому складі подекуди розвинулось в *'у*: *'заміуу, пл'уу, п'рин'ус*; у ряді слів *е* після шиплячих не перейшло в *о*: *'жена, 'чело, п'шено*

та ін.; у морфології спостерігається вживання в наз. відм. іменників чол. роду давнього закінчення *-i(u)*: *па'рїбци, п'таци, п'таси, во'яци, нас'тусі, 'волци*; зберігся також прийменник *к (z)*, *ік (iz)*: *п'ришов ік ч'колі, 'підут з 'житу, 'ходів ік 'тобі*; майбутній час усе ще виражається формами типу *'буду мав, 'буде с'півав, 'будут ро'білі*; повсюдно зберігаються так звані енклітичні форми займенників: *даў ти, вз'аў си, 'мав'ім му по'вісти* та ін. Усі ці риси широко представлені в лемківському фольклорі, зокрема пісенному: «*Ой верше мій, верше, Мій зелений верше, Юж мі так не буде, Як мі било перше*»; «*Ой ти, козаче, з руського краю, ти ся питаєш, де я мешкаю, А я мешкаю близько керниці, приходь, козаче, на вечерниці*»; «*Вийди, вийди, дівчинонько, як єс виходила, Скажи мені щирю правду, чи будеш любила*».

Впливом польської мови пояснюються такі характерні риси, як: постійний одномісний наголос на передостанньому складі слова: *'вода, 'гріби, 'воли*; сильне пом'якшення свистячих *с', з'*, яке наближає їх до шиплячих: *с'іно, з'іля*; одзвінчення кінцевих глухих приголосних попереднього слова перед початковим дзвінким приголосним або голосним наступного слова: *наж лїс, брад іде, голоз вітця*, а також одзвінчення *с* у формах типу *ході'лізмо, робі'лізмо*; закінчення *-ом* в оруд. відм. одн. іменників жін. роду й узгоджених з ними прикметників та займенників: *с том 'рыбом, 'добром газ'діньом, 'мойом 'руком*; закінчення *-ым* у місц. відм. одн. прикметників і займенників прикметникової відміни чол. і серед. родів: *у тым 'часі, на 'добрым г'рунті*; закінчення *-ам* 1 особи одн; тепер, часу дієслів на *-ати*: *'гадам, по'відам, по'сылам*; стягнення звукосполуки *-аїе-* в формах 2 і 3 особи одн. тепер, часу цього ж типу дієслів: *т'римаєш, до'пуцаєш, што му ся по'добат* та ін.; утворення форм наказового способу за польським зразком: *роб, 'робме, 'робте, 'ідь, 'ідеме, 'ідьте, чинь*; стягнення в род. відм. одн. прикметників і займенників жін. роду закінчення *-ой* в *-ой*: *до 'доброї 'хыжі, до 'мойой 'жены*. Походження низки лемківських рис пов'язують учені з впливом словацької мови. Ось для прикладу деякі з них: так звані звукосполуки *-тырт-*, *-тылт-* у словах *'хырбет* «хребет», *'гырміт* «гримить», *'гыртань* «гортань», *'сылзы* «сльози»; дієслівне закінчення 1 особи мн. тепер, часу *-ме* замість *-мо*: *бу'деме, ро'біме, ні'шеме*; префікс *да-* замість *де-*: *'дакто, 'дашто, да'колі, 'дагде*. Особливо багато запозичень з обох мов у словниковому складі лемківського говору: *'гаслі* «скрипка», *'мадра* «хворост», *об лечи* «надіти». *па'лінка* «горілка», *ху'добный* «бідний», *дораз* «зараз», *ф'шытко* «усе», *ф'раяр* «парубок», *юж* «же» та ін.

Лемківський говір має і такі особливості, що витворилися в ньому спонтанно, незалежно від інших мов, наприклад, ствердіння приголосних у кінці багатьох слів: *кін* «кінь», *оген* «вогонь», *осін* «осінь», *смерт* «смерть»; частий перехід прийменника (і префікса) *в* перед приголосним в *г* або *х*: *'лежит г бо'лоті, 'пішов г д'ругий бік, с'тойт х ко'морі, г'довец, х'перед* та ін.

Слід зауважити, що значна частина перерахованих вище рис лемківського говору повторюється ще й в інших українських говорах, зокрема надсянському, бойківському або закарпатському, а граматична будова — взагалі така, як і в інших говорах карпатської групи. По суті лише одномісний наголос і ствердіння приголосних типу *кін, смерт* є суто лемківськими рисами. Однак усі наведені риси в такому поєднанні є специфічно лемківськими і вирізняють цей говір з-поміж решти українських, роблять його окремим діалектним утворенням у межах української мови. Пор., наприклад, наголоси в тексті лемківської народної пісні:

Фра'їру, фра'їру, я 'тобі не 'вірю
Же мя будеш 'любив, як я поста'рію:
'Можеш 'добрі з'нати і 'тому ві'рити,
Же я тя на с'таріст не 'буду лю'бити.

Отже, подібно до того, як свого часу відомий український фольклорист Ф. Колесса писав про пісенну творчість лемків, що вона виявляє «безсумнівну приналежність до українського матірнього пня і нерозривну спільність з іншими українськими діалектами музичними», так і про лемківський говір можна з цілковитою певністю стверджувати, що це одна з нерозривних, сукупних ланок української мови.